

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

ПМУ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ПГУ

Филологическая серия
Издается с 1997 года

№ 4 (2016)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет средства массовой информации

№ 14210-Ж

выдано

Министерством культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан**Бас редакторы – главный редактор**

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Демесинова Г. Х., *к.ф.н., доцент*

Ответственный секретарь

Шахметова Н. А.

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Брицын В. М.,	<i>д.ф.н., профессор (Украина)</i>
Дементьев В. В.,	<i>д.ф.н., профессор (Россия)</i>
Еспенбетов А. С.,	<i>д.ф.н., профессор</i>
Жусип К. П.,	<i>д.ф.н., профессор</i>
Трушев А. К.,	<i>д.ф.н., профессор</i>
Казмирова И. А.,	<i>ст. науч. сотр. НАН, Украина</i>
Маслова В. А.,	<i>д.ф.н., профессор (Белоруссия)</i>
Пименова М. В.,	<i>д.ф.н., профессор (Россия)</i>
Ыскак Д.,	<i>д.ф.н., профессор</i>
Хасанулы Б.,	<i>д.ф.н., профессор</i>
Нургожина Б. В.,	<i>технический редактор</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна

© ПГУ имени С. Торайгырова

МАЗМҰНЫ**Абуталиева А. А.**

Тарихи бейне: көркемдік-эстетикалық дәстүр 12

Азаматова А. Х.

Сөйлеу мәдениеті және тіл нормалары 17

Аймұхамбет Ж. Ә., Байтанасова Қ. М.

Көркем шығармадағы баяндау деңгейі 24

Акошева М. К., Рахимжанов К. Х.Конфликттік пен әлеуметтік статустың коммуниканттардың сөйлеу
әрекетіне тиер әсері .....32**Ақтанова А., Жундибаева А. К.**

Дидахмет Әшімханұлы шығармаларындағы адам және қоғам 37

Аубакирова Қ. Қ., Мустафаева А. А., Кулахметова М. С.

Шетел тілдерін үйретуде мобильді оқытуды қолданудың тиімділігі 42

Әбдіқалық К. С., Әділбекова Л. М., Нуртазина А. О.

Ленинградтық өрендерім 49

Әділбекова Л. М., Ерғожина Ш. Л., Артукматова З. М., Дүйсен Р. Ж.Қазақ тілін меңгертуде өздік жұмыстарды қолданудың психологиялық
негіздері .....56**Әділбекова Л. М., Балапанова Э. М.**

Қазақ тіліндегі «гүл» концептісінің ассоциативтік-символдық сипаты 64

Әділбекова Л. М., Елшиева С. А.

Ұлы мектеп 69

Әбдіқалық К. С., Әділбекова Л. М., Керимкулова Б. К.

Халық ақыны 74

Бекбосынова А. Х., Қарабасова Қ. М.С. Досановтың «Аруана» шығармасындағы қазақы уақыт өлшем
бірліктерінің мәні .....81**Бобкова Е. А., Шағбанова Х. С.**Көркем сурет көрінісі ретіндегі тарихи шындық (XII-XIII ғ. Ежелгі Ресей
мен Германияның орта ғасырдың әдебиетінде әйелдің бейнесі ретінде) ...88**Доцанова М. С.**

Шет тілін орта буында оқытуда жаңа технологияны қолдану 101

Екибаева Н. А., Зинулин Д. К.

Аймақтық топонимияның айырмалық ерекшеліктері 108

Екибаева Н. А., Зинулин Д. К.

Қазіргі ағылшын тіліндегі фразеологизмдер және сөздер 112

Жетпісбаева М. А.Эпикалық шығармадағы уақыт және кеңістік
(М. Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясы бойынша) .....116**Жұмағұлов А. Б.**

Қазақ хандығы және мемлекетшіл әдебиет 125

Жұмағұлов С. Б., Жұмағұлов А. Б.	
XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар мұрасының зерттелуі	133
Жумадиллаева О. А., Рахимбекова Г. О.	
Тілдік емес жоғары оқу орындарының көп тілді оқыту топтарында	
шет тілін оқытуда сын тұрғысынан ойлау дағдысын	
қалыптастыру және дамыту	142
Жүсіпов Н. Қ., Баратова М. Н.	
Мәшһүр Жүсіптің идеялары мен көзқарастары	150
Зейнулина А. Ф.	
Ілияс Есенберлин шығармашылығындағы ұлттық руханияттың	
көркемдік сипаты	153
Зейнулина А. Ф.	
Жазушы шеберлігі мен көркем қаһарман әлемі	163
Ибраева А. Т.	
Қазіргі қазақ романындағы көркем антропология сипаты	171
Ибраева А. Т.	
Қазіргі қазақ романындағы ұлттық дүниетаным мен көркем характер	182
Исмагулова Г. К., Капанова Д. Е.	
Әлемнің ағылшын және неміс тілдеріндегі «Махаббат» концептісін	
салыстырмалы зерттеу	191
Қазанбаева А. З., Жуынтаева З. Н., Тұрсынова М. А.	
Этнофразеологизмдердің тілдік табиғаты	200
Капанова Д. Е., Исмагулова Г. К.	
Ағылшын тіліндегі ақтау сөйлеу актілері	209
Қожағұлов С. Қ.	
Нәзира дәстүріндегі қисса жанры	216
Қоңыратбаева Ж. М.	
Көркем дискурстағы поэтикалық символ мәселесі	225
Личман Е. Ю.	
Қазақстандық өнертануды дамыту ерекшелігі	233
Личман Е. Ю.	
Қазақстан суретшілер шығармаларындағы қазақ	
даласының көркем бейнесі	239
Личман Е. Ю.	
Қазақстанның қазіргі түркі көз мөлшерімен өнерде қазақ белгілері	247
Личман Е. Ю., Жанайхан Е.	
Қазақстанда 20-30 жылдарда қалыптасуы XX ғасырдың	
көркем білім беру	254
Личман Е. Ю., Жанайхан Е.	
1920-1960 жылдары Павлодарда көркем дәстүрлерін қалыптастыру	260
Маәжан С., Адиева П.	
Сәлемдесу кезінде қолданылатын ым-ишараттар	266
Маәжан С., Адиева П.	
Көркем шығармаларда кездесетін просодикалық амалдар	273

Мейрамбекова Л. К.	
Қазақ және қазіргі қыпшақ тобы тілдеріндегі етістік және	
оның түбір негізі	278
Мәмбетова М. Қ., Анарбекова Ұ. Ұ.	
Алматы қалалық сауда орталықтарындағы тілдік жағдаяттың көрінісі	283
Оңалбаева А. Т., Жанұзақова Қ. Т.	
Бейвербалды қарым-қатынастың тарихи-мәдени контекстінің ұлттық	
менталитеттің тұрақты мәндерін бейнелеуі	291
Сатеева Б. С., Мизанбаева Г. Ш., Рахымбаева Б. О.	
Қазақ тіліндегі құпия түсініс тәсілдерінің бейвербалды амалдар, таңба,	
жаргон арқылы берілуі	299
Сейсекенова А. Б., Есіркепова К. Қ., Қанапина С. Ғ.	
... Қозғауға керек қолғабыс (Шәкәрім және Гете поэзиясындағы ой,	
сөз, іс бірлігі идеясы)	309
Сейсекенова А. Б., Есіркепова К. Қ., Қанапина С. Ғ., Кадырова Б. М.	
Поэзиядағы табиғат пен жаратушы бірлігі	320
Сейсекенова А. Б., Есіркепова К. Қ., Қанапина С. Ғ.	
Шәкәрім шығармаларындағы пәнші және дінші мәселесі	328
Шоқым Г. Т.	
Гендерлік рөлдердің тілдік әлеуметтік мәні	335
Авторларға арналған ережелер	343

СОДЕРЖАНИЕ

Абуталиева А. А.	
Исторический образ: художественно-эстетическая традиция	12
Азаматова А. Х.	
Культура речи и нормы языка	17
Аймухамбет Ж. А., Байтанасова К. М.	
Уровень повествования художественного произведения	24
Акошева М. К., Рахимжанов К. Х.	
О влиянии конфликтности и социального статуса	
на речевое поведение коммуникантов	32
Актанова А. С., Жундибаева А. К.	
Человек и общество в произведениях Дидахмет Ашимханулы	37
Аубакирова К. К., Мустафаева А. А., Кулахметова М. С.	
Эффективность применения мобильных методов	
в обучении иностранным языкам	42
Абдикалык К. С., Адилбекова Л. М., Нуртазина А. О.	
Ленинградцы, дети мои	49
Адилбекова Л. М., Ерхожина Ш. Л., Артурматова З. М., Дуйсен Р. Ж.	
Психологические основы применения самостоятельных	
работ при изучении казахского языка	56
Адилбекова Л. М., Балапанова Э. М.	
Ассоциативно-символическая характеристика концепта	
«цветок» в казахском языке	64
Адилбекова Л. М., Елшиева С.	
Великая школа	69
Абдикалык К. С., Адилбекова Л. М., Керимкулова Б. К.	
Народный поэт	74
Бекбосынова А. Х., Карабасова К. М.	
Значение казахских временных единиц	
в произведении С. Досанова «Аруана»	81
Бобкова Е. А., Шагбанова Х. С.	
Художественный образ как отражение исторической	
действительности (на примере образа женщины в средневековой	
литературе Германии и Древней Руси в XII-XIII вв.)	88
Доцанова М. С.	
Использование новых технологий в обучении иностранных языков	
на среднем уровне	101
Екибаева Н. А., Зинулин Д. К.	
Отличительные особенности региональной топонимии	108
Екибаева Н. А., Зинулин Д. К.	
Фразеологические единицы и слова в современном английском языке ..	112

Жетписбаева А.	
Время и пространство эпического произведения	
(по роману-эпопее М. Ауэзова «Путь Абая»)	116
Жумагулов А. Б.	
Казахское ханство и государственная литература	125
Жумагулов С. Б., Жумагулов А. Б.	
Изучение литературы в эпоху Казахского ханства	133
Жумадиллаева О. А., Рахимбекова Г. О.	
Применение и развитие технологии «Критического мышления»	
в процессе обучения иностранному языку	
в полиязычных группах неязыкового вуза	142
Жусупов Н. К., Баратова М. Н.	
Идеи и точки зрения Машхур Жусипа	150
Зейнулина А. Ф.	
Художественное воплощение национальной духовной	
ментальности в произведениях Ильяс Есенберлина	153
Зейнулина А. Ф.	
Мастерство писателя в создании художественного образа	163
Ибраева А. Т.	
Характер художественной антропологии	
в современном казахском романе	171
Ибраева А. Т.	
Особенности поэтики и национального восприятия мира	
в современном казахском романе	182
Исмагулова Г. К., Капанова Д. Е.	
Сопоставительное изучение концепта «любовь»	
в немецкой и английской языковых картинах мира	191
Казанбаева А. З., Жуынтаева З. Н., Турсынова М. А.	
Языковая природа этнофразеологизмов	200
Капанова Д. Е., Исмагулова Г. К.	
Речевой акт оправдания в английском языке	209
Қожагулов С. К.	
Жанр кисса в традиции назира	216
Коныратбаева Ж. М.	
Проблемы поэтического символа в художественном дискурсе	225
Личман Е. Ю.	
Особенности развития казахстанского искусствоведения	233
Личман Е. Ю.	
Художественный образ казахской степи	
в творчестве казахстанских живописцев	239
Личман Е. Ю.	
Тюркские и казахские знаки в современном	
визуальном искусстве Казахстана	247

Становление художественного образования в Казахстане в 20-30-е годы XX века	254

Формирование художественных традиций в Павлодаре в 1920-1960-е годы	260

Жесты, используемые при приветствии	266

Просодические элементы в художественных произведениях	273

Глагол и его корневая основа в казахском и современных кипчакских языках	278

Отражение языковой ситуации в торговых центрах города Алматы	283

Историко-культурный контекст невербального общения как отражение глубинных констант национального менталитета	291

Передача скрытого значения при помощи знаков, невербальных средств и жаргонов	299

...Поддержка в движении жизни (идея единства действий, слов, мыслей в поэзии Шакарима и Гете)	309

Единство природы и создателя в поэзии	320

Вопросы науки и религии в произведениях Шакарима	328

Языковая-социальная сущность гендерных ролей	335

Правила для авторов	343

CONTENT

Historical image: artistic and aesthetic traditions	12

Culture of speech and language norms	17

Narrative level in the piece of art	24

The effect of conflict and social status on the verbal behavior of communicants	32

Human and society in the works of Didahmet Ashimhanov	37

Effectiveness of mobile methods in the teaching of foreign languages	42

The people of Leningrad, my children	49

Psychological bases of independent work application in the study of the Kazakh language	56

Associative-symbolic characteristic of the concept «flower» in the Kazakh language	64

Great school	69

People's poet	74

The meaning of Kazakh temporal units in the work of S. Dosanov «Aruana» ..	81

The artistic image as a reflection of historical reality (for example, the image of women in medieval literature of Germany and ancient Russia in the XII-XIII centuries)	88

The use of new technologies in teaching a foreign language at the secondary level	101

Distinctive peculiarities of the regional toponymy	108

Phraseological units and words in modern English language	112

Time and space of epic novel (on the epic novel of M. Auezov «Abai's way»)	116

**А. Б. Сейсекенова¹, К. Қ. Есіркепова², С. Ф. Қанапина³,
Б. М. Қадырова⁴**

¹ф.ғ.к., доцент, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Астана қ.; ²ф.ғ.к., доцент, ³ф.ғ.к., доцент, Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, Қостанай қ.; ⁴ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
e-mail: kenzhe.1810@mail.ru

ПОЭЗИЯДАҒЫ ТАБИҒАТ ПЕН ЖАРАТУШЫ БІРЛІГІ

Бұл мақалада неміс ақыны И. В. Гете мен қазақ ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлының көркемдік әлеміндегі табиғат тақырыбы қарастырылған. Осыған байланысты ақынның табиғат лирикасы ғаламның тұтастық идеясының көріністерін жаппай ашуға арналған мазмұндық байланысы бар өлеңдерден тұрады. Шәкәрім мен Гете табиғатты тұтастық пен жекелік, оған деген махаббат объектілі және субъектілі екі жақты қатынаста болатын жағдай ретінде қарастырады. Қос ақынның поэзиясында адам өзінің құдайлық бөлік екенін тануы бір мезетте абсолюттен жекелікке, жекеліктен абсолютке қарай жүретін процесс арқылы танылады.

Кілтті сөздер: Тәңір, жан, өлім, космос, жар символы, табиғат.

КІРІСПЕ

Шәкәрімнің табиғатты жырлайтын өлеңдері ұлы Абайдың ақындық дәстүрінен нәр алған сабақтастықты нақ айқындайтын көркемдік пен танымдық өлшемдері қатар өріліп, бүкіл шығармашылығына сәуле шашып тұратын синкретті туындылар. Осыған байланысты ақынның табиғат лирикасы ғаламның тұтастық идеясының көріністерін жаппай ашуға арналған мазмұндық байланысы бар өлеңдерден тұрады. Сондай-ақ, Шәкәрім табиғаты жеке-жеке пейзажды сурет кескіндері емес, барлығы да бір жаратушыдан жаратылғанын паш етіп тұратын тірі бүтіндік. Әсіресе, ақынның «Әбден толып жарық ай», «Ақыл құсы адаспай аспандаса», «Шам жардан жарықпын деп күнәлі боп», «Тауық неге шақырар сағат сайын», «Тәңірі мен жан» сынды табиғатты жырлайтын көлемді өлеңдері жоғарыдағы ойымызды айғақтай түседі. Мысал ретінде «Әбден толып жарық ай» өлеңінің бірінші шумағын алып қарастыралық:

Әбден толып жарық ай,
Жоғарылап өрледі.

Таласып жарға байқамай,
Нұры кемін көрмеді [1, 255].

Осы сынды Шәкәрім өлеңдерінде жиі ұшырасатын «жар» сөзі оның табиғат лирикасында да өз мәнісін жоғалтпай, өлеңнің идеясын ашуда шешуші рөл атқарып тұрады. Ақынның рухани кеңістігіне бойлай отырып, оның лирикасындағы әрбір сөз қолданысының тылсым сырының астары бір емес, бірнеше таным жүйесінің бүр жарған жемісі екенін мойындауға тура келеді. Сол себептен, оның поэзиясы – «Үш анық» философиялық еңбегінде қарастырылатын негізгі объектілердің ғылымға дейінгі, ғылыми, ғылыми емес саналатын таным жүйелері тұрғысынан зерттелу нәтижелерінің поэтикалық көркем жемісі сынды.

Шәкәрім философ, тарихшы, ғалым, ақын, фольклорист, күйші, композитор болумен қатар теософ, әлемдік дін және эзотериялық ілімдердің неше атасын тексерген ойшыл ретінде өлеңдеріндегі ғашық жар ұғымын ғаламдық жиынтық образға, квинтэссенциялық мағынаға ие эстетикалық категорияға айналдырған. Сондықтан, ғашық жар – әмбебап бейне, ғаламдық мәңгілік сұрақтардың ауыр жүгін белі қайыспай көтеріп тұрған барлықтың баламасы, жүрекпен сезінуді қажет ететін символ. Шәкәрім өлеңдеріндегі жар символы метафизиканың негізгі предмети – ақиқаттың әр түрлі метафоралық атрибутикасы ретінде: жар-ақиқат «менің жарым қыз емес, хақиқаттың шын нұры», жар-нұр «жар есіркеп, бері қарап нұрына жүрек қанған күн», жар-құдай «өмір сырын көздесең, жарға шоқын, жаннан без», жар-жан «жарынан бөлек жаны жоқ» деп жырлануы оның шығармашылығындағы аксиологиялық құндылық болып табылады. Ол осы ғашық жарды іздеудің ауыр жолында («жардың жолы қиын жол») өзіне дейінгі ғылымның жетістіктерін, әлемдік діндер тарихын, мәдениетін, спиритизм, телепатия, фахризм, лунатизм, магнетизм сынды мистикалық тағы да басқа таным жолдарын синтездей келе, әлемді пантеистік рухани және табиғи тұтастықта қарастырады.

Әдебиетте шарттылық көп. Алайда суреткердің жер бетінен іздеп таба алмаған, не жоғалтқан идеалының ғашық жар бейнесінде берілуі әлемдік әдебиетте ақиқаттың көркемдік өлшемі ретінде өз шешімін тауып келе жатқан құбылыс. Осы ретте батыстағы классицизм, барокко, ренессанстық, сыни, ағартушылық реализмдер мен романтизм, рококо, сентиментализм сынды жазба әдебиетке бай бағыттардың мектебінен шыққан Шиллердің досы, Гегельдің замандасы Гете мен Шәкәрімнің көркем объектілерінің ұқсастығы уақыт пен кеңістік сынды шартты ұғымдарды талғамайтын құбылыс екенін байқатады.

Әлемді біртұтас жаратушы ие тұрғысынан қарастыру Гетенің «Фауст» трагедиясында толық көрініс береді. Трагедиядағы іс-әрекеттер өтетін орындар: аспан жер, жұмақ, тозақ, ал кейіпкерлері: құдай, аруақтар, періште, шайтан, албастылар болып келеді. Шығармада о дүние мен бұ дүниенің, адамдар мен аруақтардың, рух пен табиғаттың ара жігін ажырату қиын. «Фаусттың» 1-бөлімінде шайтанның үйіне ит болып келгенін сезген Фауст «Сүлеймен кілті» атты еврейлердің қасиетті көне кітабынан дұға оқитын тұсы бар:

Фауст

Айуанды ауыздықтау үшін мен
Сиынамын төрт ауыз сөз күшіне:
Саламандра, жалында!
Ундина, балқы да,
Сильф, жарқыра!
Кобольд, тез жеталқына!
Төртқаракүш
Дүниені билеген
Шебер емес қасиетін білмеген [2, 31].

Осындағы төрт қасиеттің иесі: от, су, топырақ және ауа екенін автор табиғи күштердің аңыздағы атаулары арқылы түсіндіріп тұр. Саламандра – ортағасырлардағы Сүлеймен патша туралы аңыздар бойынша отқа жанбайтын жәндік болған соң от иесі атанған, Ундина – су иесі болса, Сильф – ауа рухы, ал Кобольд–жер иесі [3, 234]. Автор Фаустың шайтанды аластау тәсіліретінде қолданған осындай оккультті элементтер трагедияның бас-аяғында үнемі кездесіп отырады. Екінші бір назар аударатынымыз – осы көріністегі Мефистофельдің есік қағылған пентаграммдан қорқу себебі. Еуропа халықтарында есіктің жоғарғы жағына магиялық бесжұлдыз таңбасын қағып қоюды әртүрлі жын-перілердің рухын аластау үшін қолданса керек. Бес жұлдыз креске керілген Христостың бейнет шегуші әулиелік-символдықтан басы болып есептелінген. Мистикалық негіздерде бас жағы жоғары қаратылған пентаграмма құмарлықтарын еркіне бағындыраалатын күшті адам дегенді де білдірген [4, 84]. Гетенің мысалында Фауст –шамадан тыс рухани күш иесі ретінде табиғат өрт стихияның қасиетін игеруші адам. Ал Шәкәрім өлеңдерінде табиғаттың кезкелген құбылысының өзі тән, жан, рух үштігінің бірлігі, алдымен жан мен тән екі түрлі субстанция ретінде қарастырылады:

Басында жан мен дене екібасқа
Жан шыдап тұра алмайды қозғалмасқа
Дене сауыт сықылды жанның орны,
Оған да күту керек бұзылмасқа [1, 106].

Немесе: «жан-өзің, дене-киім», ал «Тіршілік, жан туралы» өлеңінде тәнге байланысты былай айтады:

Дене сезіміне нанба!
Сағым су ма екен?
Барып көрсен таяу сол маңға,
Бар дене, сезім түгел алдайды,
Бұл сөзімді әбден аңда [1, 327].

Гете тәннің тұрақты өзгерісі жайлы табиғаттағы мәңгі қозғалысқа қарап, дәл осы ойды өлеңмен түсіндіреді:

Только б час над ранним краем
Внешний трепет простоял!
Но уж белый дождь сдуваем
Теплым ветром, замелькал.
Надышаться не успеем
Влажной зелены в бору,
Как глядишь, смятен Бореем,
Лист трепещет на ветру [5, 728].

немесе:

Пусть кануны и исходы
Свяжет крепче жизнь твоя!
Обгоняя бег природы,
Ты покинешь и себя [5, 728].

Бұрынғы бабамыз айтып өткен сағым судай бұлдыр дүние, материалды әлем бір күй дене кінші күйге өзгеріп отыратындықтан қолда ұстап қалу мүмкін емес, алдамшы екенін жырлай отырып Шәкәрім қозғалыс туралы: «..Егер қозғалыс притяжение, отрицание өзіне тарту әрі итеру заңымен делінсе, ол қозғалысқа да себеп керек. Ол заңды салушы керек, және атом сияқты түп негізінде ерлі-қатынды сипат бар», – деп түсіндіреді [6, 26]. Мұнда дене толықтығы тартылыс пен қозғалыс және үйлесімге келтіруші себеп үштігі делінсе, жан өз кезегінде өз қарама-қайшылығы өзіндегі үштіктің бірлігі:

Жан мен дене – қосылған ерлі-қатын,
Екеуінен шығады көңіліміз [1, 106].

Гетенің поэзиясында табиғаттың Тәңірмен тұтастығы дәл осындай шешім тапқан: табиғатты Гете Шәкәрімсынды өзіне тарту, әрі итеру және қозғаушы себеп немесе жоғары өрлеуші үштік принциптің өмірі деп қарастырады.

Жан мен денені өзара ұлы тартылысқа әкеліп тұрған көңілді жүрек, тілек, махаббат, Шопенгауэр айтқан еріктің әлем ретіндегі көрінісі десек те, біржола үгіліп кетпей ұсталып тұрған тастағы тартылыс – махаббат;

өсімдіктегі, жан-жануардағы, адамдағы, өмірге құштарлық та; бәрі де жаратқанның жар бейнелі мәңгі арулы қуыз дүниесінің жемісі екенін Шәкәрім өлеңмен былайша өрнектейді:

Шын асықтың әрбірі
Өліп топырақ болды да,
Жаратылыстың тағдыры
Жаратты мені орнына.

Бәрінің нұры қосылған
Мол керемет менде бар
Жалғыз жарға шоқынған
Қайда мендей пенде бар [1, 238].

Шәкәрім мен Гете табиғатты тұтастық пен жекелік, оған деген махаббат объектілі және субъектілі екі жақты қатынаста болатын жағдай ретінде қарастырады. Қос ақынның поэзиясында адам өзінің құдайлық бөлшек екенін тануы бір мезетте абсолюттен жекелікке, жекеліктен абсолютке қарай жүретін процесс. Адамның әлеммен тұтастығын сезінуі соңғы сатыларында танымнан да жоғарғы сүйіспеншілік, махаббат арқылы келетінін Шәкәрім:

Жасырып тұр жар өзін,
Бас көзімен қарама.
Жүрегіңнің аш көзін,
Жанның сырын арала [1, 238].

– деп жырласа, Гетенің өлмес «Өсиет» өлеңінде де жар-ғаламның ақиқаты ұлы жүректерде ғана ашылады:

Издревле правда нам открылась,
В сердцах высоких утвердилась:
Старинной правды не забудь [5, 736]!

Бұл ой Гетенің «Диуанында» тұтастай байқалады. Гете-спинозист, алайда «Диуанының» негізгі дүниетанымды қастары мұсылмандық діни – мистикалық ілім – суфизм болып табылады. Спинозизм мен суфизмдегі ортақтық деп екі ілімнің де әлемді жаратушымен біріктіруін айтамыз. Гетенің суфизм ілімінен ең негізгі қабылдағаны жаратушы мен табиғат, адам мен жаратушы біріге алады деген идея болатын.

Шәкәрім мен Гете шығармашылығында суфизмнің әсері бар екенін жар деген сөздің өзі айқындап беріп тұр. Шәкәрім де, Гете де Шығыстың сарындарын, бейнелерін, идеяларын кеңінен қолданған. Алайда, Шығыс үлгісінің жаңғыруы бұл ақындарда поэзиядағы тиімді сөз ойнату мағынасында емес, керісінше шығыстық классикалық образдарды интерпретациялай отырып, өз эстетикалық және дүниетанымдық концепцияларындағы күрделі мәселелерді шешу мүмкіндігі бар көркемдік тәсіл ретінде қолданған.

Шәкәрім терең танымның иесі ретінде шала сауатты молда, имамдарға, надан ортаға қарсы «пұтқа табынушы», кәпір деген аттан қорықпай, табиғаттан өзіне демеу сұрап:

Ғайсадай жан беретін таңның желі,
Қайғымды желге ұшырып, тірілт мені!
Ақылым, кәрілікке жабырқама
Талпынып тағы да ақтар дүниені [1, 162],

– деп толғанса, Гете болса рухына күш-қуат дарытуын найзағайдан былайша өтінген:

Исцели, гроза, мне сердце,
Дай с невзгодой побороться [5, 623]!

Гетенің өмірге, табиғатқа, сұлулыққа деген қатынасының өзі діни қатынас болғаны туралы Л. М. Тетруашвили Гетенің хатшысы И. П. Эккерман мен болған әңгімесіне сүйене отырып былай тұжырымдайды: «Ақынның Христос жайлы түсінігі табиғаттағы пантеистік құдайды түсінуімен, мысалы Күнге табынумен бірдей деп айтуға болады» [7, 50].

Шәкәрім үшін де нағыз дін Тәңір жаратқан табиғаттағы сансыз кереметтің шындық өмірдегі жанды ақиқат екенін білуден басталады. Оны ақын өлеңінде еш астарламай-ақ тура айтады:

«Ана сансыз кереметті
Кім жаратса, – тәңірі сол!»
– десе нетті,
Қойса бетті,
Хақиқатқа жайнаған.
Шала дін мен қате пәннің
Сөзіне ерме, маған ер.
Міне жаның, міне тәңірің,
Міне дінің, міне иман [1, 267].

Шәкәрімнің табиғатқа табынуын адамзат баласының «сәби кезеңіндегі» пұтқа табынушы сауатсыз дүниетанымына баласа кәділет сіздік болар еді. Өйткені, ақын табиғаттан ең бірінші жаратқанның құдыреті толықтығын көреді:

Нәресте, жас, күнәсіз күн мен айым,
Етегіңе қол тисе, адаспайым.
Жаратқанның құдіреті толықтығын
Сенің мінсіз нұрыңнан байыптайым [1, 260].

Шәкәрім дүниетанымындағы табиғатты сүюдің тамыры қазақы қанына біткен қасиет ретінде танылады. Табиғатты өздерін асыраушы, жебеп-желеуші, қамқоршы Тәңірдің сыйы деп түсінген көшпелі қазақ баласы үшін бұл заңды құбылыс.

Қазіргі таңдағы герменевтикалық талап (Дильтей, Хайдеггер, Гадамер) оқырманның мәтінге қатыстылығын тілеп тұратындықтан, Шәкәрім мен Гете өлеңдеріндегі жар символы бір мезетте бар мен жоқтың, хаос пен космостың, рух пен материяның, шексіздік пен шектеуліктің, қажеттілік пен бостандықтың, өмір мен өлімнің, ой мен болмыстың, ер мен әйел бастаманың, объект пен субъектінің макрокосм мен микрокосмды үйлесімін аңсаған ғашықтықты түсінуді өлең сүйгіш қауымнан талап ететін символ. Шәкәрім осы екі таразының басын тең ұстамау адамзатқа нәпсі қор-зұлымдықтан бейнет шектіретінін «Арақ, мастық, жар, жан, шатақ, иман, иманның шешуі» өлеңінде жан-нәпсі деп ескерте айтады.

Ақынжанды – табиғат, өмір, тіршілік дей келе, адамзат ойында келе жатқан кейбір қағидалар сынды өмірді қайғы (Будда, Шопенгауэр) деп қабылдамай, керісінше, өмір кейіс емес, бейіс деп қорытындылаған.

Шәкәрім мен Гете поэзиясын мұқият оқығанда, ұлы ақындар ғаламның айтқан сырын пенделердің тіліне аударушы өкілдер ретінде адамзат алдында сөз алып тұрған пайғамбарларға айналып кеткендей әсер береді. Олар өздерінің тағдыр-талайымен күресе жүріп, жаратылысымен бірге біткен ақындық тамаша таланттары арқылы азаматқа тән асыл міндеттерін орындап кеткен. Ақындықтың өзі табиғат арқылы жаратқанның сыйлаған жан сұлулығы екеніне қос ақынның поэзиясы шәк келтірмейді. Сондықтан олардың өлеңмен өрілген өмірлері де ғалам тынысымен бірге жасасып, ұрпақтан ұрпаққа жалғаса бермекші.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Құдайбердиев, Ш.** Шығармалары. Өлеңдер, дастандар, қарасөздер. Құраст. М. Жармұхамедов, С. Дәуітов, (А. Құдайбердиев), – Алматы, 1988. – 560 б.

2 **Гете, И. В.** Фауст. Неміс тілінен аударған М. Құрманов. – Алматы : Жазушы, 1982. – 200 б.

3 Зарубежная литература. – М., 1977. – 234 с.

4 **Панюс.** Оккультизм, Селена, 1994. – 512 с.

5 **Гете, И. В.** «Фауст». Лирика. – М., 1986. – 767 с.

6 **Құдайбердіұлы, Ш.** Үш анық. – Алматы, 1991. – 80 б.

7 **Тетруашвили, Л.** Проблемы пантеизма в лирике Гете // Гетевские чтения, 1991. Под ред. С. В. Тураева. – М., 1991. – С. 9-69.

А. Б. Сейсекенова¹, К. К. Есиркепова², С. Г. Канапина², Б. М. Кадырова³
Единство природы и создателя в поэзии

¹Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Астана;

²Костанайский государственный педагогический институт, г. Костанай;

³Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 29.11.16.

А. Б. Seysekenova¹, К. К. Yesirkepova², S. G. Kanapina², B. M. Kadyrova³
Unity of the nature and creator in poetry

¹Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana;

²Kostanay State Pedagogical Institute, Kostanay;

³S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 29.11.16.

В данной статье рассматривается тема природы в художественном мире немецкого поэта И. В. Гете и казахского поэта Ш. Кудайбердыұлы. В связи с этим лирические стихи о природе связаны между собой идеей мирового целого. Шакарим и Гете изображают природу как целостно так и индивидуально, также и любовь к природе проявляется как объективно так и субъективно. Поэзия обоих поэтов изображает человека в один миг как абсолютно составляющее бога, и наоборот человек познается от абсолютизма к индивидуальности.

This article discusses the topic of nature in the artistic world of the German poet J. W. Goethe and the Kazakh poet S. Kudaiberdyuly. In this regard, the lyrical poems about nature are linked with the idea of whole world. Shakarim and Goethe portray nature both holistically and individually, and also the love of nature manifested itself both objectively and subjectively. The poetry of both poets depicts a man in an instant as constituting God absolutely, and vice versa a man is judged from absolutism to individuality.